

Maria Zielińska, Dorota Szaban

Od tolerancji nowoczesnej do ponowoczesnej : dynamika i uwarunkowania postaw wobec imigrantów i mniejszości narodowych wśród mieszkańców województwa lubuskiego w latach 2005-2014

Studia Humanistyczne AGH 16/1, 7-21

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Zielińska*

Uniwersytet Zielonogórski

Dorota Szaban

Uniwersytet Zielonogórski

OD TOLERANCJI NOWOCZESNEJ DO PONOWOCZESNEJ. DYNAMIKA I UWARUNKOWANIA POSTAW WOBEC IMIGRANTÓW I MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH WŚRÓD MIESZKAŃCÓW WOJEWÓDZTWA LUBUSKIEGO W LATACH 2005–2014¹

Artykuł wpisuje się w społeczną debatę dotyczącą tolerancji Polaków wobec odmiennych kultur, ras, religii, która ma szczególny wymiar w kontekście potencjalnej możliwości osiedlania się w Polsce uchodźców z krajów Afryki i Bliskiego Wschodu, osób z odmiennego kręgu kulturowego, w większości wyznawców islamu. W artykule przedstawione zostaną dane pochodzące z trzech edycji Lubuskiego Sondażu Społecznego (lata: 2005, 2009 i 2014). Z analiz dokonanych w roku 2005 wynikało, że mieszkańców województwa lubuskiego charakteryzuje stosunkowo wysoki (w porównaniu z innymi regionami Polski) poziom tolerancji wobec imigrantów, obcokrajowców, mniejszości narodowych. W artykule przedstawione zostaną zmiany zachodzące w latach 2005–2015, kiedy w Europie i na świecie miały miejsce wydarzenia, które w istotny sposób mogły zmienić nastawienie do wskazanych kategorii. Ponadto celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy i w jakim zakresie poczucie polskości, tożsamości z Europą i zaufanie społeczne warunkują opinie o imigrantach w Polsce.

Słowa kluczowe: imigranci, obcokrajowcy, tolerancja, otwartość, postawy wobec obcych, Lubuski Sondaż Społeczny

* Adres do korespondencji: Maria Zielińska, Instytut Socjologii, Uniwersytet Zielonogórski, ul. Licealna 9, 65-417, Zielona Góra; e-mail: m.zielinska@is.uz.zgora.pl.

¹ Oddawany do rąk Czytelnika kolejny numer czasopisma zawiera w większości artykuły, które w postaci prezentacji przedstawiane były podczas IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Komitetu Badań nad Migracjami PAN. Tym razem konferencja odbyła się w Łagowie na ziemi lubuskiej w październiku 2015 roku i nosiła tytuł *Migracje w XXI wieku – wybór, konieczność czy przymus?*. Pierwszy tekst można traktować jako wprowadzenie do podejmowanej w niniejszym numerze problematyki związanej z postawami wobec imigrantów i mniejszości narodowych. Pozostałe teksty w mniejszym lub większym stopniu stanowią egzemplifikację problemów, z jakimi spotykają się: (1) imigranci polscy w różnych krajach Europy, (2) mniejszości litewskie, a także imigranci z Ukrainy i Białorusi w Polsce. Przedstawione przez autorów strategie adaptacyjne imigrantów mieszczą się w nurcie poszukiwań istniejących w tym zakresie wzorów i modeli.

WPROWADZENIE

W badaniach socjologicznych stosunkowo często podejmuje się problematykę kształtowania się postaw wobec obcych, świadomości i tożsamości narodowej, kwestie otwartości i tolerancji, uprzedzeń i stereotypów. Prowadzone w Polsce od wielu lat badania socjologiczne, zarówno te sondażowe, jak pogłębione naukowe (CBOS, EVS, ESS, Łodziński i Nowicka 2004; Jasińska-Kania 2012; Inglehart 1977, 1995, 2003; Inglehart i Baker 2000; Radkiewicz i Siemińska 2009; Janicka et al. 2010; Leszkowicz-Baczyńska i Szaban 2012; Kołodziej et al. 2015) dotyczące postaw wobec cudzoziemców jednoznacznie pokazują, że zarówno w Polsce, jak i w innych krajach Europy badani preferują cudzoziemców z podobnych kręgów kulturowych, cywilizacyjnych, religijnych i raczej z krajów zamożnych. Zdecydowanie częściej odrzucani są ludzie z obcych kultur, odmienni rasowo i etnicznie. Dlatego między innymi uchodźcy z krajów Bliskiego Wschodu i Afryki (na ogół muzułmanie, ludzie biedni, z kultury obcej Europejczykom) spotykają się raczej z negatywnym nastawieniem w Europie. Nie bez znaczenia jest kontekst terrorystyczny i obawa przed wzrostem aktów terroru ze strony tak zwanego Państwa Islamskiego (ISIS). Zamożna i syta Europa przechodzi w drugiej dekadzie XXI wieku ważny sprawdzian tolerancji i otwartości wobec odmienności kulturowej. Niezwykle istotne w tym czasie są wszelkie badania pokazujące postawy wobec cudzoziemców, imigrantów i uchodźców. Wyniki takich badań dostarczyć mogą wielu cennych informacji dotyczących klimatu społecznego dla projektu przyjmowania uchodźców.

Niniejszy artykuł mieści się w nurcie rozważań dotyczących zmian stanu świadomości społecznej w zakresie deklarowanych postaw wobec cudzoziemców, imigrantów, uchodźców, mniejszości narodowych i etnicznych. Jednym z celów artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim zakresie wybrane wymiary tożsamości (poczucie polskości, tożsamości z Europą i zaufanie społeczne) warunkują opinie o imigrantach w Polsce (z wykorzystaniem analizy regresji). W ostatnich dwóch dekadach nastąpiły w Polsce znaczące zmiany ekonomiczne, polityczne i społeczne i można było oczekiwać, że wraz z nimi nastąpi wzrost poziomu tolerancji wobec imigrantów i obcokrajowców. Dlatego za ważne uznałyśmy podjęcie próby odpowiedzi na pytanie, czy w ciągu dekady wśród mieszkańców województwa lubuskiego nastąpiła przemiana tolerancji nowoczesnej w ponowoczesną, a jeśli tak się nie stało, to dlaczego. Artykuł wpisuje się również w nurt poszukiwań rzetelnych i trafnych wskaźników do pomiaru tolerancji jako ważnej zmiennej wyjaśniającej charakter danego społeczeństwa (w szczególności w zakresie postaw wobec własnego narodu i wobec obcych).

TEORETYCZNE INSPIRACJE I KILKA UWAG METODOLOGICZNYCH

Deklarowana postawa wobec imigrantów w Lubuskim Sondażu Społecznym (LSS) jest traktowana jako wskaźnik otwartości na odmienne kulturowo społeczności i ich przedstawicieli lub wskaźnik braku tak definiowanej otwartości, szerzej: jako wskaźnik tolerancji (por. Janicka i Bojanowski 2006). Wielość doświadczeń jednostek w kontaktach z innymi kulturami stwarza okazje do konfrontowania swoich postaw z rzeczywistością. Częstotliwość kontaktów przekłada się na kształtowanie nowych postaw. Analiza stosunku deklarowanego

wobec imigrantów na potrzeby tego opracowania dotyczy twierdzeń zawierających opinie o sytuacji imigrantów w Polsce. Tym samym przyjmujemy, że istota postaw tkwi szczególnie w czynniku poznawczym – w przekonaniach oraz poglądach wobec określonych elementów rzeczywistości, a czynnik ten ma znaczenie nadrzędne w stosunku do czynnika afektywnego czy też behawioralnego (definicje proponowane przez L.W. Fergusona, F.N. Kerlingera i M. Rokeacha, za: Nowak 1973: 22). Postawa rzeczywista w analizowanych sondażach nie jest mierzona, może zatem być co najwyżej antycypowana na podstawie postawy deklarowanej.

Podstawą empiryczną przedstawianych w artykule analiz są wyniki trzech edycji Lubuskiego Sondażu Społecznego, realizowanego w 2005, 2009 i 2014 roku. LSS to cykliczne, wielowątkowe badanie koncentrujące się na problematyce dyfuzji kulturowej i ruchliwości społecznej na pograniczu². Jednym z poddanych badaniu wymiarów była tolerancja wobec obcych (mniejszości narodowych, obcokrajowców, imigrantów). Wielokrotnie prowadzone pomiary bazujące na porównawczych badaniach sondażowych³ pozwalają mówić o tym, że mieszkańcy województwa lubuskiego charakteryzują się wyższym poziomem tolerancji wobec obcych, większą akceptacją dla osiedlania się obcokrajowców w Polsce i niższym poziomem niechęci wobec innych kultur (wskaźnikowanym deklaracyjnym określeniem poziomu sympatii). Trudno jednoznacznie wskazać przyczyny tego zróżnicowania. Za wysoce prawdopodobne uznaliśmy wyjaśnienie, iż postawy mieszkańców tego regionu wobec imigrantów i mniejszości narodowych mogą być odłożonymi w czasie konsekwencjami osadniczo-imigracyjno-przesiedleńczej przeszłości osiedlania się zróżnicowanych kulturowo grup po drugiej wojnie światowej) i przygranicznego usytuowania. Wielokrotnie potwierdzane było to wynikami badań socjologicznych (por. m.in. Zielińska 2007, 2008, 2012; Janicka i Bojanowski 2006; Golka 1999; Bartkowski 2003).

Zanim przejdziemy do przedstawienia wyników badań dotyczących tolerancji wobec obcych, uznaliśmy, że warto przyjrzeć się nastawieniu do innych narodów prezentowanemu przez mieszkańców województwa lubuskiego. Można bowiem przyjąć, że większą tolerancją darzymy przedstawicieli tych narodów, wobec których czujemy sympatię. Zmiany w tym zakresie stanowią w dużym stopniu odzwierciedlenie zachodzących wydarzeń społecznych, politycznych, kulturowych i ekonomicznych, dlatego warto przyglądać się tendencjom i kierunkom zachodzących przeobrażeń. Jak pisze Renata Siemieńska, tolerancja często pokazywana

² Wszystkie dane pochodzą z Lubuskiego Sondażu Społecznego (LSS) realizowanego cyklicznie projektu (trzech edycji): (1) całościowo finansowanego w ramach grantu na naukę w latach 2005–2008: *Dyfuzja kulturowa i ruchliwość społeczna na pograniczu zachodnim po akcesji Polski do Unii Europejskiej* (nr grantu 1 H02E01629); (2) częściowo finansowanego w ramach grantu na naukę w latach 2009–2012: *Dynamika zmian społecznych na pograniczu zachodnim Polski. Procesy dyfuzji kulturowej i ruchliwości społecznej – kontynuacje* (nr grantu 1N116269338). Skład zespołu badawczego: Krzysztof Lisowski (kierownik projektu), Krystyna Janicka, Maria Zielińska, Żywia Leszkowicz-Baczyńska, Beata Trzop, Dorota Szaban. Badania miały charakter ilościowy i jakościowy; (3) finansowanego przez Urząd Marszałkowski woj. lubuskiego *Diagnoza jakości i poziomu życia mieszkańców woj. lubuskiego*. Zespół Badawczy: Krzysztof Lisowski, Maria Zielińska, Beata Trzop, Dorota Szaban, Tomasz Kołodziej, Justyna Nyćkowiak, Zielona Góra 2015.

³ Lubuski Sondaż Społeczny jest regionalną wersją Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego realizowanego w latach 1992–2010 przez Instytut Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Stosowanie ekwiwalentnej metodologii badań (tym samym uwzględnienie zasady ekwiwalentności przedmiotowej, ekwiwalentności pomiaru i ekwiwalentności procesualno-temporalnej) umożliwia zasadne dokonywanie porównań.

jest w związku z liberalizmem gospodarczym, ideologią demokratyczną i demokratycznym systemem politycznym (Siemieńska 1996). Poziom tolerancji ulega wahaniom i zmianom w zależności od sytuacji politycznej, zamożności społeczeństw, rozwoju edukacji. Potwierdzają to wyniki EVS (Jasińska-Kania 1991, 1995). Tak jak pisze Aleksandra Grzymała-Kazłowska, „Przyjmuje się, że przemiany społeczne związane z uprzemysłowieniem i urbanizacją powinny prowadzić do osłabienia kontroli społecznej i wzrostu indywidualnej wolności, a w następstwie tego – do wzrostu tolerancji” (2012: 135) i dalej: „Modernizacja gospodarcza i społeczna poprawiająca materialne warunki życia i bezpieczeństwo socjalne stwarza klimat sprzyjający otwartości i liberalnym poglądom”⁴. Grzymała-Kazłowska badająca paradoksy polskiej tolerancji i postawy wobec mniejszości narodowych i imigrantów sformułowała bardzo interesującą hipotezę, która w pewnym stopniu stała się inspiracją do napisania niniejszego tekstu i podjęcia próby jej weryfikacji na podstawie danych lubuskich. Chodzi tu o rozróżnienie tolerancji nowoczesnej od tolerancji ponowoczesnej. „Nowoczesny typ tolerancji wiąże się ze zinstytucjonalizowaną formą ochrony praw jednostek i grup do zachowania systemu kulturowego, prawnego i społecznego (np. państwa narodowego) [...]. Współwystępuje z prawem do asymilacji jednostek [...]. W przypadku grup, poza inkluzją ich członków do wspólnoty obywatelskiej, alternatywnym rozwiązaniem akceptowanym przez nowoczesne państwa jest separacja” (Grzymała-Kazłowska 2012: 137). Operacjonalizacja tak zdefiniowanej tolerancji polegała na przygotowaniu twierdzeń jednostkowych, takich jak: „Dla dobra społeczeństwa lepiej jest, jeśli imigranci zachowają swoje odrębne zwyczaje i tradycje” oraz „Dla dobra społeczeństwa lepiej jest, jeśli imigranci przyjmują zwyczaje panujące w kraju”. W ponowoczesnym typie tolerancji uwzględnia się akceptację zmiany, różnorodności i niewspółmierności. „Ponowoczesna koncepcja tolerancji odnosi się do poliwalentnych wspólnot, w których w coraz większym stopniu żyje się bez granic i bez trwałych czy jednorodnych tożsamości” (Grzymała-Kazłowska 2012: 137). W związku z takim rozróżnieniem tolerancji zasadne wydaje się poszukiwanie czynników warunkujących przejście od tolerancji nowoczesnej do ponowoczesnej, co stało się jednym z naszych celów.

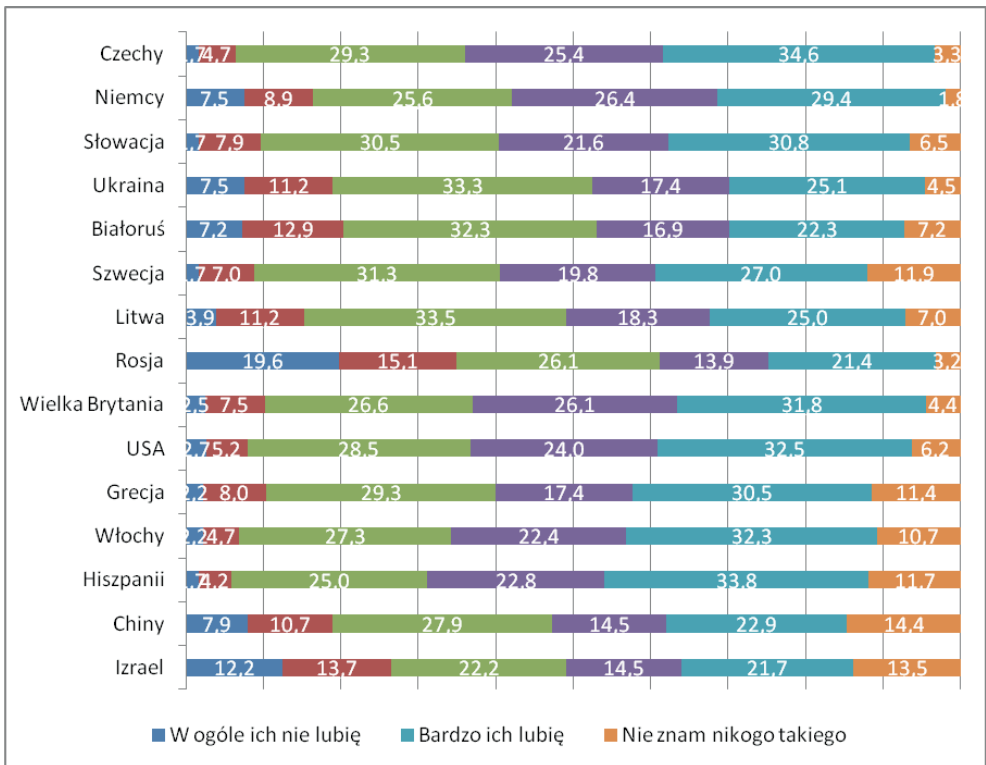
NASTAWIENIE LUBUSZAN DO INNYCH NARODÓW

Badanie sympatii i antypatii do innych narodów jest ważne w kontekście akceptacji dla przyjmowania imigrantów bądź jej braku. Można przyjąć, że chętniej zgodzimy się na przyjęcie przedstawicieli nacji, które lubimy. Chociaż w dalszym ciągu uwidacznia się zależność, zgodnie z którą badani większą sympatią darzą narody cechujące się wyższym poziomem życia, a z większym dystansem odnoszą się do nacji zamieszkujących kraje biedniejsze, to korelacja ta jest obecnie znacznie mniej wyraźna niż diagnozowana w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, co zapewne wiąże się z istotnym skróceniem dystansu Polski wobec krajów wysoko rozwiniętych, związanym między innymi ze wzrostem poziomu wykształcenia i poprawą

⁴ O zmianie kulturowej i przejściu od wartości materialistycznych do postmaterialistycznych pisał Ronald Inglehart, opierając się na wieloletnich badaniach procesów zmiany pokoleniowej zachodzących w krajach europejskich (1990, 1995, 2000).

sytuacji materialnej Polaków, które to zmienne, jak się okazuje, istotnie warunkują stosunek do innych narodów. Tym samym – mając na uwadze sympatie i antypatie Polaków – można powiedzieć, że w ciągu ostatnich dwóch dekad takich narodowości, jak Amerykanie, Francuzi czy Włosi nieco straciły w opinii badanych, wyraźnie zyskali natomiast darzeni ciągle jeszcze raczej umiarkowaną sympatią Ukraińcy, Białorusini, Bułgarzy, Rumuni, a także Romowie.

Dane LSS 2014 pokazują, że ogólnie sympatią Lubuszan cieszą się Włosi, Hiszpanie, Czesi, Słowacy, Szwedzi, nieco mniejszą Amerykanie, Francuzi, Irlandczycy, Belgowie, Austriacy, Grecy, Niemcy, Litwini. Mniejszą sympatią i większą niechęcią obdarzają Lubuszanie natomiast Ukraińców, Białorusinów, Chińczyków, Żydów i Rosjan (rys. 1).

Rysunek 1. Sympatie/antypatie Lubuszan wobec przedstawicieli innych narodów [%]

Źródło: zestawienie własne na podstawie wyników LSS

Dane pokazujące nastawienie do przedstawicieli innych narodów stanowić mogą dobre tło do rozważań dotyczących stosunku do obcokrajowców, imigrantów, mniejszości narodowych. Nastawienie to jest w dużym stopniu efektem stereotypów, uprzedzeń, braku wiedzy,

braku kontaktów i osobistych doświadczeń, a jednocześnie odzwierciedla wpływ bieżących wydarzeń politycznych i może ulec zmianie w sytuacji pogarszających się stosunków z danym państwem/narodem. Wyraźnie jest to widoczne w odniesieniu do wyznawców islamu i członków krajów muzułmańskich⁵.

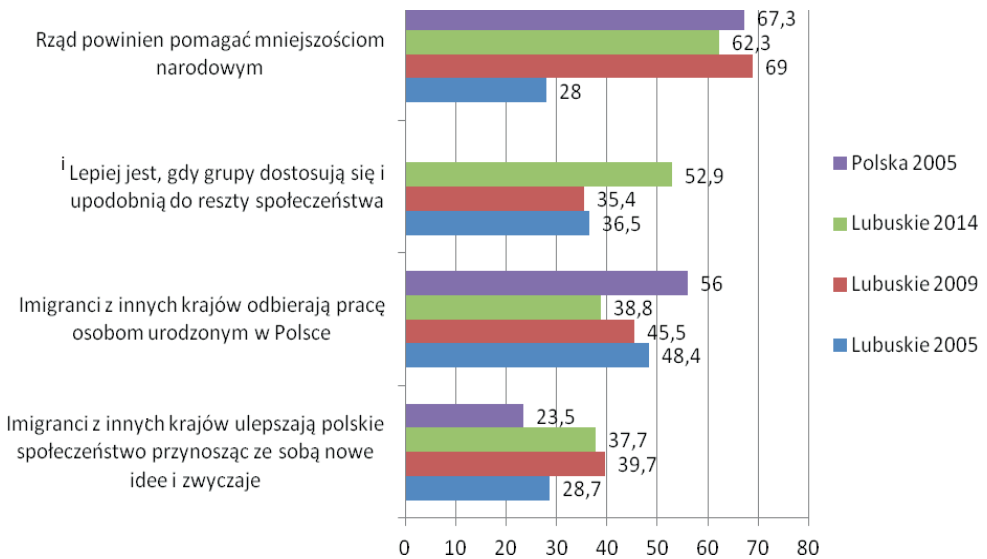
POSTAWY WOBEC IMIGRANTÓW – CIĄGŁOŚĆ I ZMIANA

Diagnostując postawy społeczne mieszkańców województwa lubuskiego wobec imigrantów, należy mieć na uwadze dynamikę uwarunkowań tego zjawiska w ostatnich dwóch dekadach. Globalizacji migracji sprzyjają istniejące w świecie dysproporcje ekonomiczne i demograficzne, mechanizmy wolnego rynku, otwieranie się granic państwowych oraz techniczna i ekonomiczna dostępność transportu. Duża intensywność procesów globalizacyjnych w Europie i na świecie, w tym także szeroko definiowane konsekwencje integracji europejskiej, sprawiają, że ruchy migracyjne ludności stają się naturalną ruchliwością przestrzenną. Współczesne migracje obejmują coraz większy obszar geograficzny świata, wskutek czego rośnie wielokulturowość społeczeństw przyjmujących, ale i samych społeczności imigranckich. Wydawałoby się, że zjawiska te będą sprzyjać akceptacji multikulturowości i różnorodności, a tym samym zmieniać się będzie typ tolerancji od nowoczesnej do ponowoczesnej. Jednak wydarzenia ostatnich kilku lat, w szczególności masowe imigracje z krajów północnej Afryki i Bliskiego Wschodu, nakazują sceptycyzm; pokazują zatrzymanie się takiej tendencji, chociaż w pierwszej dekadzie XXI wieku wydawało się, że przynajmniej kraje Wspólnoty zmierzają w kierunku akceptacji różnorodności i wielokulturowości.

Stosunek do obcokrajowców nie jest homogeniczny. Sposób postrzegania i traktowania obcokrajowców stanowi wielowymiarowy konstrukt, który wymyka się uproszczonym generalizacjom. Wynika to z wielu czynników – także z faktu, że cudzoziemcy są silnie zróżnicowaną kategorią przede wszystkim pod względem pochodzenia i podstawowych determinant społeczno-demograficznych. Kolejnym ważnym elementem w diagnozowaniu postaw wobec przedstawicieli innych narodów są różne wymiary kształtujące światopogląd samych badanych. Stąd nie sposób pominąć w analizach konstruktów stanowiących wypadkową cech psychologicznych jednostek oraz deklaracji stanowiących obraz realizowanego przez badanych systemu aksjonormatywnego.

⁵ Komunikat z badań nr 24/2016, „Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców”, Warszawa, luty 2016, opracowała Jolanta Kalka; Komunikat z Badań NR 37/2015 „Postawy wobec islamu i muzułmanów”, Warszawa, marzec 2015, opracował Michał Feliksiak. Wizerunek muzułmanów, jaki funkcjonuje w Polsce, jest w ogromnej mierze zapośredniczony, tzn. bazuje głównie na informacjach czerpanych z mediów, w małym stopniu zaś opiera się na bezpośredniej styczności z wyznawcami islamu, ponieważ, jak wynika z deklaracji, jej skala jest marginalna. Mimo braku kontaktów 44% Polaków ma negatywny stosunek do wyznawców islamu. Badanie postaw Polaków wobec uchodźców pokazało, że większość (57% – o cztery punkty procentowe więcej niż w styczniu) uważa, że Polska nie powinna przyjmować uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi. Małej grupie badanych akceptujących udzielanie im schronienia w Polsce na określony okres, do momentu, kiedy będą mogli wrócić do kraju, z którego pochodzą (35%). Postawą marginalną, wyrażaną sporadycznie, jest przekonanie, że Polska powinna przyjmować uchodźców i pozwolić im się tu osiedlić (4%). Warto zwrócić uwagę na fakt, iż to młodzi respondenci (do 44 roku życia) częściej niż osoby starsze są przeciwnie przyjmowaniu uchodźców.

Jednym z wątków podejmowanych w naszym projekcie (LSS) od pierwszej jego edycji była szeroko rozumiana tematyka integracji europejskiej. W badaniu zawarto między innymi pytania dotyczące relacji z Niemcami, zmian stylu życia na pograniczu, poczucie polskości, stosunku do imigrantów, stosunku do Unii Europejskiej. Wielokrotny pomiar daje możliwości dokonywania analiz dynamicznych i obserwowania trendów mierzonych zmiennych (zachowań, opinii i postaw). W badaniu w roku 2005 korzystano z próby losowo-adresowej (operat PESEL), a w latach 2009 i w 2014 korzystano z prób losowo-kwotowych. We wszystkich przypadkach badania miały charakter reprezentatywny (Szaban 2015: 7)⁶.

Rysunek 2. Opinie ogółu Polaków (2005) oraz mieszkańców województwa lubuskiego (2005, 2009, 2014) na temat imigrantów i mniejszości narodowych [%]

Źródło: zestawienie własne na podstawie danych PGSS 2005 oraz LSS 2005, 2009, 2014 (jedynie w edycji PGSS z roku 2010 występował moduł dotyczący postaw wobec imigrantów)

Postawy wobec imigrantów są traktowane jako wskaźnik otwartości albo uprzedzeń (szerzej tolerancji) wobec przedstawicieli odmiennych kultur (por. Janicka i Bojanowski 2006). Analiza postaw wobec imigrantów to analiza twierdzeń zawierających opinie o sytuacji imigrantów w Polsce. Postawy te pozostają umiarkowanie stabilne w czasie – z wyjątkiem stosunku do stwierdzenia zakładającego asymilację społeczeństw przyjmujących i imigrantów. Lubuszanie wykazali w obydwu edycjach badania największą przychylność wobec roli rządu w procesie adaptacji imigrantów. Ponad dwie trzecie badanych akceptowało ten pogląd,

⁶ Kwotowa struktura próby ($N_{2009} = 578$, $N_{2015} = 600$) oparta była na charakterystykach populacji mieszkańców województwa lubuskiego ze względu na płeć, wiek, miejsce zamieszkania (kategorię wielkości miejscowości) i wykształcenie.

jednakże co piąty badany nie miał określonej postawy wobec tej kwestii (odpowiedzi „ani się zgadzam”, „ani się nie zgadzam”). Ponad połowa badanych wskazywała na przychyłność wobec procesu asymilacji, zaś negatywne sądy (o skutkach ekonomicznych imigracji) i pozytywne opinie (o skutkach kulturowych imigracji) równoważą się. Około 40% respondentów zgodziło się zarówno z jednym, jak i drugim stwierdzeniem. Jednocześnie diagnozujemy wysokie odsetki niezdecydowania, co prawdopodobnie wynika z braku osobistych, bezpośrednich doświadczeń z imigrantami.

Szczegółowy rozkład wskazań badanych został przedstawiony na rysunku 2. Z wykresu wynika kilka ogólniejszych kwestii, które wpisują się w rozważania dotyczące przemian postaw wobec imigrantów w województwie lubuskim na tle ogółu Polaków. W okresie 2004–2014 nastąpił wyraźny wzrost pozytywnych postaw wobec imigrantów, co można tłumaczyć urealnieniem obrazu uchodźców poprzez bezpośrednie kontakty z nimi po akcesji Polski do UE i osiedlaniem się obcokrajowców na ziemi lubuskiej. Wyjazdy Polaków do pracy w Wielkiej Brytanii, Irlandii, a później w Niemczech również mogły wpływać na zmianę przekonań. Jednocześnie dostrzec można różnicę (w 2005 roku) między mieszkańcami województwa lubuskiego a ogółem Polaków. Teza o występowaniu większej tolerancji wobec imigrantów wśród Lubuszan (na podstawie deklarowanych postaw) znajduje tu potwierdzenie.

UWARUNKOWANIA POSTAW WOBEC IMIGRANTÓW

Dyskurs dotyczący postrzegania przez mieszkańców zachodniego pogranicza kraju powinien uwzględniać rozpoznanie determinant postaw kształtowanych wobec imigrantów. Aby wyjaśnić uwarunkowania tych postaw, szczególnie w perspektywie dynamicznej przeprowadzono analizy regresji wieloczynnikowej.

O postawach wobec imigrantów wykorzystanych w analizie regresji świadczy stosunek Lubuszan do stwierdzenia: „Imigranci z innych krajów ulepszają polskie społeczeństwo, przynosząc ze sobą nowe idee i zwyczaje”. Aprobata wobec tego stwierdzenia traktujemy jako wskaźnik postaw otwartych, pozytywnych, podczas gdy brak aprobaty jest tu wskaźnikiem społecznej zamkniętości i niechęci wobec obcokrajowców na terenie kraju (dystans społeczny).

Czynniki demograficzne jako podstawowe zmienne uwzględniane w modelach analitycznych okazały się nie mieć żadnej mocy wyjaśniającej, więc wyłączone je z dalszych analiz. Takie wyniki nie są zaskakujące – w literaturze można odnaleźć szereg analiz, gdzie płeć rzadko jest zmienną różnicującą, jeżeli chodzi o postawy względem obcokrajowców w Polsce (Grzymała-Kazłowska 2007: 234). Wiek i wykształcenie nie są tu także czynnikami istotnie różnicującymi postawy Lubuszan – co można tłumaczyć rosnącą powszechnością doświadczeń w kontaktach z tak definiowaną innością. Tym samym można uznać, że wśród czynników przyczyniających się do kształtowania stosunku do imigrantów większą rolę odgrywają zmienne tożsamościowe, wyznaczniki patriotyzmu, elementy postaw proeuropejskich oraz elementy postaw kształtujących tradycyjny bądź nowoczesny model funkcjonowania społeczeństwa.

Skonstruowano model regresji uwzględniający zmienne wskaźnikowe, dotyczące następujących elementów światopoglądowych:

- **Poziom identyfikacji z Europą** – rozumiany jako element silnej więzi ze wspólnotą europejską. Tożsamość europejska to poczucie „bycia Europejczykiem”, odczuwanie bliskiego związku z innymi mieszkańcami kontynentu. Skupia się na faktycznych i deklarowanych, a przez to dających się empirycznie potwierdzić, wyobrażeniach ludzi na temat tego, co znaczy być Europejką/Europejczykiem. Zdefiniowana jako pozostająca w ciągłym procesie tworzenia tożsamość europejska daje nieco inną perspektywę definiowania zjawisk i procesów. Dawne wartości – przede wszystkim wynikające z funkcjonowania w ramach jednej wspólnoty religijnej, a także ciągle żywe więzi regionalne, w okresie powojennym zaczęły zanikać, by w końcu XX wieku utracić dotychczasowe znaczenie. Zamiast zastąpić je jakąś nową, wspólnie wypracowaną społeczną metodą nadawania znaczenia życiu i otaczającemu nas światu, Europejczycy zgodzili się na ekspansję sfery prywatnej, rozwój indywidualizmu i tożsamości grupowych. Te elementy więc dziś można traktować jako wyznaczniki europejskiej tożsamości. Wskaźnikami europejskiego nastawienia badanych mieszkańców województwa lubuskiego będzie ich odpowiedź na pytania: „Jak silnie czuje się związany z Europą” oraz „Czy Pana/i zdaniem Polska zyskuje na członkostwie w Unii Europejskiej”.
- **Patriotyzm** – myślenie o budowaniu społeczeństw otwartych na innych opiera się na przekonaniu, że społeczeństwo składa się z różnych grup społecznych, o różnych wyznaniach, odmiennym pochodzeniu etnicznym i że ta różnorodność jest dobra. Jednostkę zachęca się do wyrażania własnego, wyjątkowego doświadczenia kulturowego, ale również do tego, by zachowała swoją osobistą wolność i by respektowała wolność innych. Przekonanie, że akceptacja kulturowych różnic wymaga rezygnacji z przywiązania do wartości uznawanych za znaczące we własnym kraju, jest niewłaściwe. Otwartość na innych bowiem zakłada przekraczanie granic wyznaczonych przez kultury narodowe, przy zachowaniu ich specyfiki oraz narodowej elastyczności. Na potrzeby niniejszego opracowania uznano, że wskaźnikami patriotyzmu będzie stosunek Lubuszan do dwóch stwierdzeń: „Ogólnie rzecz biorąc, Polska jest lepszym krajem do życia niż większość innych krajów” oraz „Świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli podobni do Polaków”.
- **Zaufanie społeczne** stanowi podstawowy składnik życia społecznego i jest obecne w każdym jego wymiarze. Jest podstawowym elementem budowania więzi. Wraz z rozwojem nowoczesnych form społecznych stało się ono niezbędnym elementem współczesnego społeczeństwa (Sztompka 2007). Jakkolwiek poświęcono mu ogromną liczbę opracowań, to nadal nie przestaje ono być interesującym przedmiotem zarówno rozważań teoretycznych, jak i badań empirycznych. Niesłabnące zainteresowanie wynika z wielu powodów. Warto zwrócić uwagę na zmiany zachodzące we współczesnym świecie. Następuje przejście od społeczeństw opartych na losie do społeczeństw opartych na ludzkiej podmiotowości. Nasilają się globalne współzależności. Struktura społeczna staje się bardziej heterogeniczna. Pojawiają się nieznane wcześniej zagrożenia i niebezpieczeństwa, działania ludzkie przestają być łatwo przewidywalne. Badania społeczeństwa polskiego od wielu lat ilustrują niski poziom zaufania społecznego, co można traktować jako polską osobliwość (CBOS 2002; 2004; 2006; 2007; 2008; 2010; Fedyszak-Radziejowska 2006;

Frykowski 2006). Zaufanie spełni swoje funkcje, jeśli wykroczy poza granice grupy i przyczyni się do budowania więzi międzyludzkiej także z obcymi. Stąd przypisanie istotnej roli temu czynnikowi w konstruowanym modelu analitycznym. Na potrzeby opracowania posługiwać się będziemy zaufaniem uogólnionym, mierzonym odpowiedzią badanych mieszkańców województwa lubuskiego na pytanie: „Czy uważa Pan/i, że ogólnie rzecz biorąc, można ufać większości ludzi, czy też, że w postępowaniu z innymi ostrożności nigdy nie jest za wiele?”.

Skonstruowano model regresji uwzględniający jako predykatory wyżej wskazane zmienne. Szczegółowy opis wyników badania został przedstawiony w tabeli 1. Analizując wartości współczynników regresji, należy mieć na uwadze, że dodatnia takiego współczynnika świadczy o tym, że wraz ze wzrostem natężenia badanej cechy lub wraz z faktem posiadania przez jednostkę tej cechy zwiększa się prawdopodobieństwo zaklasyfikowania jej do kategorii osób otwartych na imigrantów. Analogicznie rozumie się wartości ujemne przy współczynnikach równań regresyjnych z tą jednakże różnicą, że wartości ujemne oznaczają, iż osoby o wyższym poziomie natężenia badanej cechy lub posiadające określoną cechę, mają mniejsze prawdopodobieństwo zaklasyfikowania do kategorii osób deklarujących otwartość wobec imigrantów.

Wyniki analiz pozwalają uznać, że elementy patriotyzmu nie są czynnikami wpływającymi w znaczący sposób na postawy wobec imigrantów. Taki wynik jest charakterystyczny dla obydwu edycji badania. Jednocześnie odnotowano kilka istotnych elementów. Przede wszystkim zmieniło się znaczenie i kierunek oddziaływania zaufania społecznego na postawy otwartości wobec imigrantów w okresie między pomiarami. W 2009 roku można było mówić o zdecydowanie większym wpływie tego czynnika i o zależności liniowej – osoby deklarujące wyższy poziom społecznego zaufania częściej deklarowały postawy otwarte wobec imigrantów. W 2015 roku – zależność ma niewielką moc wyjaśniania a jej kierunek jest przeciwny. Świadczyć to może o bezpośrednim wpływie wydarzeń zachodzących w Europie między jednym a drugim pomiarem, które osłabiły poziom zaufania i pozytywne oceny wobec imigrantów.

Można też mówić o wzroście znaczenia poczucia związku z Europą oraz spadku znaczenia postaw prointegracyjnych. W 2009 roku mieszkańcy województwa lubuskiego, którzy uznawali, że Polska zyskuje na członkostwie we Wspólnocie Europejskiej w większym stopniu reprezentowali postawy otwarte na imigrantów. Był to jednocześnie czynnik najsilniej wyjaśniający stosunek do imigrantów.

Przedstawiony model nie wyjaśnia być może w sposób wystarczający przyczyn wszystkich zmian zachodzących w postawach wobec imigrantów i cudzoziemców. Nie umniejsza to jednak rangi uzyskanych informacji. Z modelu wynika najogólniejszy wniosek, że mieszkańcy województwa lubuskiego silnie utożsamiają się z Unią Europejską, ale taką, jaka była przed powstaniem i działaniami ISIS, czego konsekwencją są zamachy terrorystyczne i fale uchodźców zmierzające do Europy. Zasadniczo nie ma zgody na przyjmowanie imigrantów, w szczególności pochodzenia muzułmańskiego.

Tabela 1. Model regresji wieloczynnikowej dla zmiennej „Imigranci z innych krajów ulepszają polskie społeczeństwo, przynosząc ze sobą nowe idee i zwyczaje”

Model	LSS 2009 ($R^2 = 0,94$)			LSS 2015 ($R^2 = 0,61$)			
	Współczynniki niestandardyzowane	Współczynniki standaryzowane		Istotność	Współczynniki niestandardyzowane	Współczynniki standaryzowane	
		B	Beta			B	Beta
(Stała)	1,579			,000	2,294		,000
Czy R. uważa, że ogólnie rzecz biorąc, można ufać większości ludzi czy że w postępowaniu z innymi ostrożności nigdy nie jest za wiele?	,204	,108	,008		-,021	-,081	,046
Jak silnie R. czuje się związany/-a z Europą?	,077	,065	,123		,154	,132	,001
Ogólnie mówiąc, czy R. uważa, że Polska zyskuje czy nie zyskuje na członkostwie w Unii Europejskiej?	,259	,231	,000		,133	,144	,000
Ogólnie rzecz biorąc, Polska jest lepszym krajem do życia niż większość innych krajów	,039	,038	,444		,048	,049	,297
Świat byłby lepszy, gdyby ludzie z innych krajów byli podobni do Polaków	,066	,064	,192		-,001	-,001	,982

PODSUMOWANIE

Analiza deklarowanych postaw w stosunku do przedstawicieli innych narodów i kultur stanowi płaszczyznę dość złożoną choćby ze względu na wielowymiarową strukturę kategorii cudzoziemców, rozróżnianych ze względu na pochodzenie narodowe bądź też rolę, jaką odgrywają w różnych obszarach życia społecznego. Wielość analiz ilustruje proces kształtowania się postaw otwartości na innych, co jest zwykle (także w niniejszym opracowaniu) określane przez wzrost sympatii wobec innych narodów. O postawach Polaków wobec innych narodów decydują różne czynniki – spośród których dużą rolę odgrywa bilans różnic i podobieństw kulturowych.

Przedstawione w artykule dane skłaniają do kilku wniosków szczegółowych dotyczących kierunku i charakteru zmian deklarowanych postaw wobec cudzoziemców i imigrantów, które to zmienne wchodzą w zakres tolerancji jako kategorii naukowej. Zmiany postaw, jak wynika z Lubuskiego Sondażu Społecznego w dużym stopniu powiązane są z określoną sytuacją społeczno-polityczną. Szukając czynników pozwalających tłumaczyć te zmiany, można odnieść się do procesów takich jak: kryzys migracyjno/polityczny, w tym napór uchodźców z krajów muzułmańskich, akty terrorystyczne, kryzys finansowy, Brexit, rosyjska agresja na Ukrainę, które mocno wpływają na kształtowanie społecznej opinii, a przede wszystkim na jej wahania. Im dłużej trwają sytuacje kryzysowe, tym bardziej utrwalają się negatywne postawy wobec uchodźców, tym silniejsze stają się uprzedzenia i ksenofobie. Odradzają się nacjonalistyczne poglądy i separatystyczne dążenia.

Stosunek do innych narodów, do mniejszości narodowych, do imigrantów, cudzoziemców jest dobrym wskaźnikiem tolerancji i otwartości na inność. Zmiany postaw w tym zakresie sygnalizują przeobrażenia w innych obszarach społecznej świadomości i aktywności, choć należy zachować dużą ostrożność w interpretowaniu wyników. Bez uwzględniania szerszego kontekstu aktualnych wydarzeń społeczno-politycznych mogą być one błędnie odczytane. Na pewno warto monitorować wszelkie zmiany, szczególnie w sytuacji planowania określonych działań, choćby przyjmowania uchodźców z Afryki i Syrii.

Przykład analizy danych LSS (2005, 2009, 2015) pokazuje, że poziom tolerancji mieszkańców województwa lubuskiego wobec imigrantów i przedstawicieli innych kultur ulegał zmianie w okresie dekady i generalnie można mówić o wzroście w stosunku do 2005 roku⁷. Prawdopodobnie było to efektem przystąpienia Polski do UE i urealnienia obrazu obcokrajowców, w wyniku czego zmieniały się stereotypy. Dotyczyło to jednak przede wszystkim mieszkańców Europy, krajów kulturowo bliskich Polakom. Wstąpienie Polski do UE znać więc można za katalizator postaw tolerancyjnych. Zauważyć można, że w roku 2015 częściej występowało przekonanie, że lepiej jest, gdy grupy „obce” upodobnią się do reszty społeczeństwa. Zmiana tych przekonań prawdopodobnie była efektem doniesień o aktach terroru ze strony ISIS i rosnącej wrogości wobec grup muzułmanów w krajach Europy Zachodniej, lecz te kwestie mogą być uwzględnione w kolejnych badaniach LSS, a teza o większej tolerancji

⁷ Zwracamy uwagę, że ostatni pomiar w 2014 roku był dokonywany jeszcze przed falą aktów terrorystycznych i przed kryzysem migracyjnym.

i bardziej pozytywnych postawach wobec imigrantów wśród mieszkańców województwa lubuskiego – poddana weryfikacji – może ulec zmianie.

BIBLIOGRAFIA

- Bartkowski, Jerzy. 2003. *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Warszawa: Wyd. Żak.
- CBOS. 2002. *Jacy jesteśmy? Zaufanie Polaków do ludzi i instytucji publicznych oraz gotowość do współpracy*, Warszawa.
- CBOS. 2004. *Spółczesność obywatelska 1998–2004*, Warszawa.
- CBOS. 2006. *Zaufanie w sferze prywatnej i publicznej a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa.
- CBOS. 2007. *Czy można ufać ludziom?*, Warszawa.
- CBOS. 2008. *Zaufanie społeczne w latach 2002–2008*, Warszawa.
- CBOS. 2010. *Opinie o poczuciu bezpieczeństwa i zagrożeniu przestępczością*, Warszawa.
- CBOS. 2010. *Zaufanie społeczne*, Warszawa.
- Fedyszak-Radziejowska, Barbara. 2006. *Czy kapitał społeczny bez społecznego zaufania jest możliwy?*, w: Krystyna Szafraniec (red.), *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Frykowski, Maciej. 2006. *Zaufanie mieszkańców Łodzi*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Golka, Marian. 1999. *Pogranicza – transgraniczność – transkulturowość*, w: Leszek Gołdyka (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Kontynuacje*, Zielona Góra: Wyd. LTN, s. 13–26.
- Golka, Marian. 2012. *Cywilizacja współczesna i globalne problemy*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Grzymała-Kazłowska, Aleksandra. 2007. *Konstruowanie „innego”. Wizerunek imigrantów w Polsce*, Warszawa.
- Grzymała-Kazłowska, Aleksandra. 2012. *Paradoksy polskiej tolerancji. Postawy wobec mniejszości i imigrantów w Polsce na tle Europy*, w: Aleksandra Jasińska-Kania (red.), *Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Inglehart, Ronald i Wayne E. Baker. 2000. *Modernization cultural change and the persistence of traditional values*, „American Sociological Review”, 65, Feb.: 19–51.
- Inglehart, Ronald. 2003. *Kultura a demokracja*, w: Lawrence E. Harrisom i Samuel P. Huntington (red.), *Kultura ma znaczenie: jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Inglehart, Ronald. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald. 1995. *Changing Values, Economic Development and Political Change*, „International Social Science Journal”, 145.

- Janicka, Krystyna i Michał Bojanowski. 2006. *Stosunek do imigrantów i polityki imigracyjnej w Polsce: aspekt terytorialny*, w: Żywia Leszkowicz-Baczyńska (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Nowe pogranicza?*, Zielona Góra: Wyd. LTN, s. 31–50.
- Janicka, Krystyna, Żywia Leszkowicz-Baczyńska, Jerzy Leszkowicz-Baczyński, Krzysztof Lisowski, Dorota Szaban i Maria Zielińska. 2010. *Lubuszanie u progu XXI wieku*, Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza UZ.
- Jasińska-Kania, Aleksandra (red.), *Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Leszkowicz-Baczyńska, Żywia i Dorota Szaban (red.). 2012. *Lubuszanie w pierwszej dekadzie XXI wieku. Portret socjologiczny*, Zielona Góra: LTN.
- Nowicka, Ewa 1998. *Dyfuzja kulturowa*, w: *Encyklopedia socjologii*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza, s. 152–156.
- Nowicka, Ewa i Sławomir Łodziński. 2004. *Zmieniający się stosunek Polaków do obcych – czy w stronę otwartego świata?*, w: Mirosława Marody (red.), *Zmiana czy stagnacja? Społeczeństwo polskie po czterech latach transformacji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Nowak, Stefan, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, w: Stefan Nowak (red.), *Teorie postaw*, Warszawa 1973.
- Radkiewicz, Piotr. 2009. *Zjawisko dwóch skupień narodowo-kulturowych, czyli o związkach między postawami narodowymi i kulturowymi wymiarami wartości*, w: Piotr Radkiewicz i Renata Siemieńska (red.), *Społeczeństwo w czasach zmiany*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Radkiewicz, Piotr i Renata Siemieńska (red.). 2009. *Społeczeństwo w czasach zmiany. Badania Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego 1992–2009*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Szaban, Dorota (red.). 2015. *Diagnoza jakości i poziomu życia mieszkańców województwa lubuskiego*, Zielona Góra: Urząd Marszałkowski Województwa Zielonogórskiego.
- Wesołowski, Włodzimierz i Kazimierz M. Słomczyński (red.). 2012. *Tożsamość, zaufanie, integracja. Polska i Europa*, Warszawa: Wyd. IFiS PAN.
- Zarycki, Tomasz. 2009. *Regiony Polski jako konteksty zachowań politycznych: przeciwstawne interpretacje historyczne a wyniki badań sondażowych*, w: Piotr Radkiewicz i Siemieńska Renata (red.), *Społeczeństwo w czasach zmiany*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zielińska, Maria. 2007. *Pogranicze i Centrum. Wybrane problemy analiz porównawczych w badaniach sondażowych*, „Przegląd Socjologiczny”, LVI, 1, s. 245–264.
- Zielińska, Maria. 2008. *Paternalizm państwowy – regionalne i społeczno-ekonomiczne uwarunkowania różnic opinii mieszkańców pogranicza i centrum*, w: Zbigniew Kurcz (red.), *Polskie pogranicza w procesie przemian*, t. 1, Wałbrzych: Wyd. WWSZiP.
- Zielińska, Maria, Janicka Krystyna, Krzysztof Lisowski, Żywia Leszkowicz-Baczyńska i Jerzy Leszkowicz-Baczyński (red.). 2000. *Diagnoza społeczna Lubuszan u progu XXI wieku*, Zielona Góra: Wyd. UZ.

Zielińska, Maria 2012. *Elementy lubuskiej tożsamości*, w: Żywiec Leszkowicz-Baczyńska i Dorota Szaban (red.), *Lubuszanie w pierwszej dekadzie XXI wieku. Portret socjologiczny*, Zielona Góra: Wyd. LTN, s. 65–86.

FROM MODERN TO POST-MODERN TOLERANCE. THE DYNAMICS AND DETERMINANTS
OF LUBUS' ATTITUDES TOWARDS IMMIGRANTS AND MINORITIES (2005–2014)

The article is part of a social debate on Poles' tolerance towards different cultures, races, and religions, which has a special meaning in the context of the potential possibilities of the settlement in Poland of refugees from African and Middle East countries, people from different cultural circles (mostly Muslims). The article presents data from three editions of the Lubuskie Social Survey (2005, 2009 and 2014). The analysis carried out in 2005 showed that residents of the Lubuskie voivodship are characterized by a relatively high level of tolerance (compared to other Polish regions) towards immigrants, foreigners and ethnic minorities. The article presents changes in the perspective of 2005–2015, when many events took place in Europe and worldwide which could significantly change attitudes towards the indicated category. A further objective of this article is to answer the question whether and to what extent the sense of Polish identity with Europe and public confidence determine opinions about immigrants in Poland.

Keywords: immigrants, foreigners, tolerance, openness, attitudes towards others, Lubuskie Social Survey